

Aneta Dimitrova

(Bulgaria, Sofia, Department of Cyrillo-Methodian Studies, Sofia University St. Kliment Ohridski)

A Festschrift in honour of Prof. DSc. Anna-Maria Totomanova

Abstract: The collection of 39 articles by 40 authors is divided into four thematical sections: Textual criticism and studies of texts; Literature and culture; Etymology, lexicology, lexicography; History of the Bulgarian language. They represent not only the scope of scholarly interests of Prof. Totomanova, but also the broad area of expertise of her colleagues, disciples, and friends.

Анета Димитрова

(България, София, Катедра по кирилometодиевистика, Софийски университет „Св. Климент Охридски“)

Сборник в чест на професор д.ф.н. Анна-Мария Тотоманова

През 2021 г. излезе внушителният сборник „ШЪСТВОУЖЪ НЪИНЪ ПО СЛЪДОУ ОУЧНТЕЛЮ“¹ в чест на 65-годишнината на професор д.ф.н. Анна-Мария Тотоманова – университетски преподавател, един от основателите на катедра „Кирилometодиевистика“ в Софийския университет „Св. Климент Охридски“, изтъкнат учен, ръководител на множество научни проекти и видна обществена фигура. В началото на тома в нейна чест са представени богатата ѝ творческа биография, най-важните научни тези, които застъпва, както и обширен списък с публикациите ѝ.

Сборникът съдържа 39 статии, разделени в четири тематични дяла според разнородните научни интереси не само на юбилярката, но и на нейните колеги, ученици и приятели, посветили ѝ своите проучвания:

1. Изследвания на книжовни паметници и текстология;
2. Литература и култура;
3. Етимология, лексикология, лексикография;
4. История на българския език.

Първият раздел съдържа 14 статии, посветени на изследването на отделни паметници (ръкописни и епиграфски), на историята на текстовете и на ранната глаголическа и кирилска традиция. Широк и богат обзор прави откриващата статия на Явор Милтенов „Свидетелства за прехода глаголица–кирилица през X–XIII в.“, в която чрез примери за глаголически вписвания, маргинални бележки и грешки в транслитерацията на глаголически ръкописи е представена жизнеността на глаголицата и съжителството на двете азбуки в продължение на векове. Ранната кирилска традиция

---

¹ ШЪСТВОУЖЪ НЪИНЪ ПО СЛЪДОУ ОУЧНТЕЛЮ. Сборник в чест на проф. д.ф.н. Анна-Мария Тотоманова. Съст. Т. Славова, Г. Ганева, М. Тотоманова-Панева, Д. Атанасова. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2021, 596 с. ISBN 978-954-07-5222-8.

е обект на интерес в статията на Казимир Попконстантинов и Николай Марков „Новооткрит оловен амулет от X в. с текст против тресавици“, в която текстът от находката от крепостта при с. Седларево, Сливенско, е коментиран в съпоставка с други заклинателни молитви и оловни амулети.

Няколко научни разработки предлагат издания на текстове и археографски, текстологически и езиков коментар. Бойка Мирчева публикува Похвално слово за Кирил и Методий по един важен и пренебрегван препис, като изтъква неговите характерни черти в контекста на останалата ръкописна традиция („Преписът на Похвалното слово за Кирил и Методий в ръкопис № 279 от сбирката на Е. Е. Егоров в Руската държавна библиотека в Москва“). В статията на Вася Велинова „Сказание за живота на Моисей в панигирик от сбирката на Националния исторически музей (предварителни бележки и текст)“ изданието е придружено от пространен преглед на други творби за пророк Мойсей, като се извежда хипотезата, че текстът може да е много ранна старобългарска компилация или превод, за който засега няма открито гръцко съответствие.

Още няколко проучвания въвеждат в научно обращение нови преписи на познати съчинения. На три нови преписа на Мъчението на св. Александър Римски е посветено текстологическото изложение на Цветана Ралева „Три неисследованных списка Мучения св. Александра Римского (Дризипарского)“, при което са открити спецификите им спрямо вече известните пет преписа и са коментирани езиковите им особености. Константин Вершинин добавя още един препис на Софийския хронограф към единствения известен досега („Новый список Софийского хронографа“, Руска държавна библиотека, сбирка на Гранков № 45, от началото на XVII в.) и обръща внимание на наличието на две изображения в ръкописа, за които са приложени снимки. В статията си „Из книги Константина Костенечкаго: Зогр. 105“ Нина Гагова представя детайлно съдържанието и палеографските особености на т.нар. Зографски сборник, авторска антология на Константин Костенечки, като поставя акцент върху текстовете, на които той е автор или преводач.

Част от изследванията имат съпоставителен характер и поставят акцент върху езиковите особености на изследваните паметници. Татяна Анисимова разглежда в съпоставителен план старозаветните книги Царства в статията „Книги Царств в Тихонравовском хронографе и Толковой палее“, като откроява общите черти между двата паметника и различията спрямо версията в Архивския хронограф. Отношенията между старозаветния текст и хронографската традиция са обект на изследване и у Мария Тотоманова-Панева („Песента на Ана в Архивския хронограф“), която съпоставя текста на Песента на Ана от 1 Цар. 2: 1-10 с други паралелни източници и с Пс. 112 и установява влияние от псалтирния текст върху включената в библейския разказ песен. В статията си „Ранната датировка на препис – важен, но не основен критерий за атрибуцията на превод“ Мария Спасова проследява две ръкописни свидетелства за неизвестен превод на пето слово от Лествицата на Йоан Синайски („За покаянието“), при което показва, че по-късният препис НИМ 24 от XIV в. пази по-архаично състояние на текста в сравнение с по-стария препис в Синайския палимпсест, Синай 34, от XI-XIII в. Съпоставително езиково изследване дава повод за по-широки теоретични заключения и в статията на Татяна Славова „Маркери от преводаческата практика на Константин Преславски в сборника с тринадесет слова на Григорий Богослов“, където авторката доказва близост между няколко от най-архаичните слова от старобългарската колекция на Григорий Богослов и произведенията на Константин Преславски.

Достигналите до нас ръкописни свидетелства са обект на проучване и в още няколко статии. Елисавета Мусакова обръща внимание на украсата, състава и палеографските особености на Врачанското евангелие („Писачът на Врачанското евангелие НБКМ 19“), като се фокусира върху методите за сегментация на текста и поставянето на различни графични акценти при оформянето на ръкописа. По следите на един католически ръкопис, който в момента е в неизвестност, върви Красимир Станчев в статията си „Към историята на българската католическа книжнина през XVIII век. Съдбата на един павликянски ръкопис от 1779 г.“, и прилага четири запазени фотографии от него. Ива Трифонова обръща внимание на няколко документа от архива на Неофит Рилски и изтъква тяхното културно значение в изложението си „Наследството на йеромонах Неофит Рилски“.

Вторият дял от сборника е озаглавен „Литература и култура“ и обединява изследвания върху произведения в широк спектър от жанрове и епохи. Пространното житие на св. Константин-Кирил Философ и най-ранният период от славянската писменост е обект на интерес на няколко статии. В статията си „Il “senso nascosto” nella tradizione scrittoria di epoca paleoslava“ („Скритият смисъл“ в писмената традиция от старославянската епоха), като използва един цитат от 16 глава от Житието на Кирил, Марчело Гардзанити коментира отношението на средновековните автори към неясните места от Светото писание. Христо Трендафилов изследва значението на уединението на Константин-Кирил като пораждащ стимул на мисионерската и творческата му дейност в своята статия „Уединеният Константин и неговите приключения (Пространно житие на св. Кирил, глави IV–XVIII)“. Иван Добрев споделя своите разсъждения за епохата на светите братя Кирил и Методий в изложението си „Ⲙ – ṽрьвь – видение в Полихрон“.

В друга посока е насочен погледът на Иван Билярски, който в статията си „Бисерът и властта. Наблюдения върху една тема от литературата на Етиопия и от книгата Кебра Нагаст“ проследява един раннохристиянски апокрифен сюжет от етиопската „Книга за славата на царете“ за предаването на властта и обвързването му със сотирологията и мариологията, а в приложение добавя и свой превод на част от съчинението. Старозаветни и апокрифни мотиви лежат в основите на изследването и на Флорентина Бадаланова-Гелър „Glottogenesis, the Primordial Language and the Confusion of Tongues“ (Глотогенеза, изначалният език и смесването на езиците), където се търси произходът на езиците и се прилагат няколко фолклорни разказа по мотива за Вавилонската кула. Малгожата Сковронек също обръща внимание на един малък парабиблейски текст в статията „За Сътворението без Създателя. Бележки върху един коментар към книга Битие (по ръкопис ms. Slav. 320 от Библиотеката на Румънската академия)“ и изследва неговото място в контекста на старозаветните мотиви.

Статията на Марко Скарпа „Първоначални наблюдения върху славянския превод на съчинението на Григорий Палама *ΑΝΤΙΠΙΣΤΡΑΦΑΙ. Против Йоан Бекх*“ представя едно антилатинско съчинение в превод от XIV в., като коментира особеностите на превода и ръкописната му традиция и добавя издание на част от текста в приложение. Майя Йонова разглежда в сравнителен план редакциите, съдържанието и особеностите на текстовете за Езоп в гръцката и славянската традиция в статията „Общност и различия между гръцкия *Роман за Езоп* и славянското *Слово за премъдрия Езоп*“.

В този раздел на сборника присъстват и изкуствоведски и теоретични изложения. Бисерка Пенкова коментира в статията си „Св. Мина и вълците. Към поствизантийската иконография на светеца“ едно необичайно иконографско решение в изображението на св. Мина в църквата „Св. Петка“ край Преспанското езеро от XV в. и

го обвързва с фолклорното почитание на светеца, като прилага и няколко изображения. В статията на Диана Атанасова „Старобългарска агиография: модели“ са обобщени специфичните характеристики на жанровете мъчение и житие в таблично представена събитийна схема и са илюстрирани с примери от няколко агиографски текста. Ролята на институционалното четене и историята на читателя в библиотеката проследява Поли Муканова в статията „*Fatum autem legentibus suum*“, като предлага и обобщава статистически данни за четенето и читателя.

Третият дял от сборника „Етимология, лексикология, лексикография“ обединява осем изследвания, посветени на старобългарското словно богатство и на други въпроси, свързани с проучването на произхода и развоя на отделни думи. В статията „*Panem nostrum supersubstantialem – Panem nostrum quotidianum*“ Георги Минчев разглежда израза хлѣвъ нашъ иносоуцьныи вм. насъщныи в молитвата „Отче наш“ в Николското евангелие и в други евангелски преписи и отхвърля предположението, че причина за замяната е катарско влияние върху Босненската църква.

Широк културологично-лингвистичен подход и интердисциплинарна методология предлагат няколко статии в този раздел. Към по-древна епоха насочва своя поглед Марк Гелър в съобщението си „*The name Julius Africanus*“ (Името Юлий Африкан) и предлага хипотеза за произхода и значението на името на хронографа Секст Юлий Африкан, който няма връзка с Африка, но прозвището му може да се обясни с латинизирането на семитско (сирийско или арамейско) название. В изследването си „Някои названия за ‘възнаграждение за положен труд, надница’ в средновековната славянска книжнина“ Елка Мирчева се спира на лексемите мъзда, оброкъ, овѣщание, наимъ, цѣна и някои други, и оспорва твърденията за моравския произход на думите напѣда, набыда със същото значение. Марияна Цибранска–Костова насочва вниманието си към старобългарските начини за назоваване на конните надбягвания и други зрелища в статията си „Игри и зрелища: още веднъж за някои реалии в славянските юридически преводи“, като привлича примери за изследваните понятия от правни извори. В статията на Веселка Желязкова „Кой е бил Веселеил, или за славянските съответствия на гр. τέκτων и неговите деривати“ също се разглеждат преводаческите решения от гръцки, като се тръгва от старозаветните употреби и се коментират славянските съответствия на ἀρχιτέκτων, ἀρχιτεκτονέω и ἀρχιτεκτονία в библейски и извънбиблейски средновековни преводи.

На библейска тематика е и статията на Татяна Лекова „Лексикални варианти на гр. φραυμός в славянската библейска терминология“, в която са проследени различните преводни съответствия на гръцката лексема, означаваща ‘ограда, ограждение’. В статията си „'Иеронимия' в древней славяно-русской письменности (предварительные наблюдения)“ Маргарита Чернишова излага богат материал от названия на персонажи от сферата на сакралното, които класифицира в три групи – основни названия за Бог, образно-символни названия на Бог и Богородица и образно-символни названия на евангелисти, светци и мъченици. Лексикалният дял се допълва от изследването на Анна Влаевска-Станчева „Към историята на една (привнесена) етимология в италианския език (бележки върху лемата *bulgaro* и нейната история)“, в което се проследява употребата на етнонима *bulgaro* със значение ‘еретик’ в италианска среда и се установява, че навлизането на това значение е под влияние на френската лексикографска традиция след XVIII в.

Четвъртият раздел на Сборника под общото заглавие „История на българския език“ съдържа статии на колеги и ученици на проф. д.ф.н. Анна-Мария Тотоманова в областта на диахронната лингвистика. Този дял се открива с обзорната статия на Таня

Лалева „Правописните търсения на българския XIII в. Предтърновски правописни решения“, която проследява голямото разнообразие в правописа на паметниците след възстановяването на Втората българска държава и го успоредява с настъпилите езикови изменения в ранната среднобългарска епоха. Към по-ранния период е насочено вниманието на Величка Илиева, която в изложението си „Епиграфски паметници на Първото българско царство. Графика и фонетика“ обръща внимание на правописните особености на старобългарските паметници и откроява ранната поява на процеси, които се разгръщат в старобългарската книжовна норма много по-късно.

В областта на историческата морфология Валентина Стефанова изследва въпроса за граматикализацията на определителния член в статията „За членната морфема в историята на българския език“, като се съсредоточава върху вариативността в позицията на задпоставеното показателно местоимение в средновековни и ранни новобългарски текстове. Статията на Кирил Кирилов „Движението като естествено състояние на телата и неговото отражение в старобългарското глаголно словообразуване“ е посветена на глаголната морфология и по-конкретно на статалните глаголи за движение в старобългарския език, които са разгледани в по-широк семантичен и културологичен аспект. Съвременният български морфосинтаксис е предмет на статията на Красимира Алексова „Вариантността в парадигмата на следходните времена в конклузив и ренаратив и синтагматичните параметри на граматикализацията“, в която се изследва разнообразието от отрицателни умозаключителни и преизказни форми и тяхната степен на граматикализация. Заключителната статия в сборника е изследването на Гергана Ганева върху иреалните условни конструкции „Изразяване на контрафактивно условно значение (върху материал от книгата Григорий Цамблак)“, в което се търсят причините за отстъплението на кондиционала в условните конструкции в българския език и замяната му с времена на индикатива.

Разглежданият юбилеен сборник, посветен на А.-М. Тотоманова, обединява широк спектър от теоретични наблюдения, научни съобщения, задълбочени исторически и филологически изследвания върху конкретен паметник или текст, върху отделна лексема или явление, в които се отразява състоянието на съвременната палеославистика и историческа лингвистика.